

Een opgraving heropgegraven. Norbertijnen in Ninove (prov. Oost-Vlaanderen)

Interimverslag

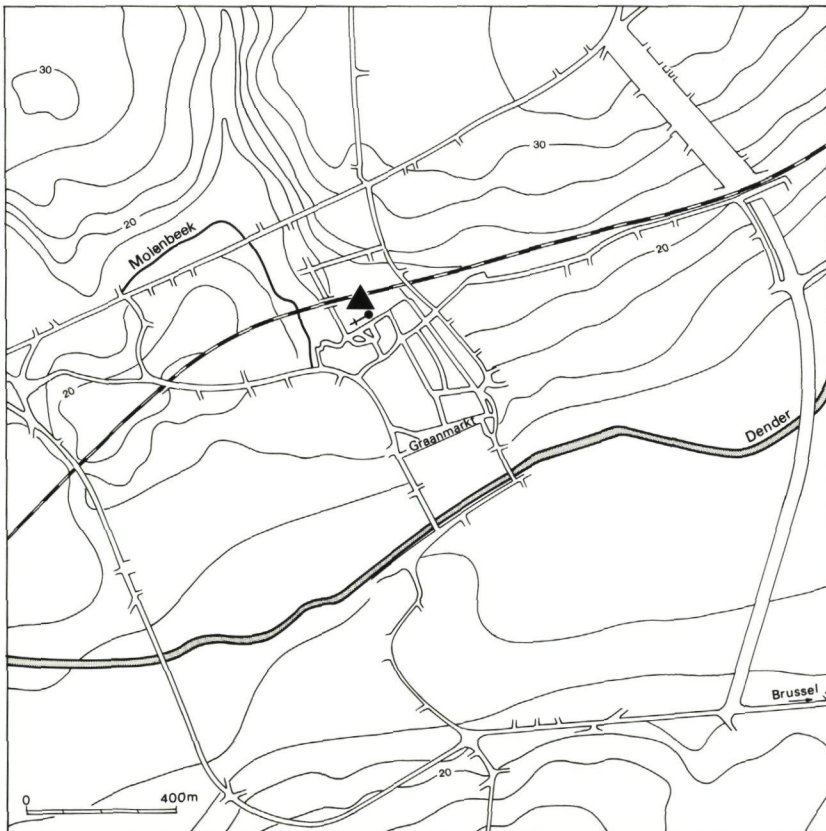
Werner Wouters & Jaak Peersman

1 Inleiding

1.1 HISTORIEK VAN DE OPGRAVINGEN

Van 1 juni tot en met 8 oktober 1993 voerde het I.A.P. op het site van de voormalige Sint-Cornelius en Cyprianus-abdij te Ninove een wetenschappelijk onderzoek uit¹ (fig. 1).

1 *Algemene situatiekaart.*
General location map.

Het was niet de eerste opgraving die aldaar plaats vond. Van 1 juli 1991 tot 8 oktober 1992 was er reeds een archeoloog in dienst van de stad Ninove actief. Enkele meningsverschillen met de stedelijke administratie naar aanleiding van onverantwoord onderzoek leidden er echter toe dat deze opdracht voortijdig werd beëindigd. Het enige verslag dat rest van zijn opgravingsactiviteiten is een summier algemeen opgravingsplan op schaal 1/100 en 6 van de in oorsprong 7 voorlopige verslagen. Spijtig genoeg zijn beide categorieën documenten moeilijk met elkaar verenigbaar. De verslagen spreken over sleuven die sectoren genoemd worden, elk onderverdeeld in twee delen. Deze sectoren zijn niet op het algemeen plan aangebracht en hun uitgestrektheid kan niet meer vastgesteld worden. Detail- en andere plannen ontbreken, slechts enkele fotografische opnamen bleken nog voorhanden. Gelukkig was het murenbestand nog in goede staat, zodat onze eerste opdracht, het in kaart brengen van de muurresten, zonder al te veel problemen kon worden uitgevoerd.

Al even ingrijpend was een "onderzoek" in augustus 1988². Een zeer verdienstelijk historicus, niet geplaagd door enige archeologische voorkennis, ging met een bulldozer op zoek

1 Deze opgraving werd mogelijk gemaakt dank zij de ondersteuning door het I.A.P. en door het stadsbestuur van Ninove, dat zorgde voor vijf arbeiders en technische faciliteiten, de toeristische dienst (inzonderheid A. De Bruyne) en de stedelijke vrijwillige brandweer.

2 Vande Winkel 1989, 118 n. 30.

naar de restanten van de parochiekerk, die tussen 1222-23 en 1235 gebouwd en rond 1816-1828 afgebroken werd. Deze bevond zich onmiddellijk ten oosten van de abdij en diende tussen 1585 en 1638 zelfs als abdiijkerk³. Het hoeft geen verbazing te wekken dat dit "onderzoek" weinig resultaat kende. Er is geen verslag van gepubliceerd en het enige wat ervan publiek gemaakt is betreft restanten van een veldoven voor het aanmaken van baksteen⁴. Hopelijk legt deze onbezonnen daad geen al te grote hypotheek op een eventuele opgraving in deze zone.

1.2 DE GROEI VAN NINOVE: DRIE KRACHTLIJNEN

Over het ontstaan van Ninove is weinig bekend. De plaats wordt voor het eerst vermeld in 822 als *Neonifium*, gelegen in de Karolingische gouw Brabant. Met deze Karolingische bewoning wordt een halve-kringversterking gecorreleerd ten noorden van een mogelijk aangepaste oude arm van de Dender of de Molenbeek⁵ (fig. 2). Een relict van de ringwal is nog overgebleven in het stratenpatroon, zoals Van Deventer het heeft opgetekend. Op het huidige stratenplan valt deze vluchtburg binnen de grenzen van de Kaardloodstraat en de De Deynsstraat, ten noorden

van de Graanmarkt. Ook toponymische gegevens wijzen op het effectieve bestaan ervan⁶. Zij zou aanleiding gegeven hebben tot de stadsontwikkeling van Ninove.

Een belangrijke datum is 1056, wanneer Boudewijn V, Graaf van Vlaanderen, de gehele streek tussen Schelde en Dender in zijn macht krijgt, inbegrepen Ninove dat tot dan deel uitmaakte van het hertogdom Brabant. Tot deze periode of kort daarna behoort een motte-neerhof-structuur, die in verband moet gebracht worden met de residentie van de toenmalige Heer van Ninove en om evident militaire redenen pal aan de grens met het hertogdom Brabant opgericht was, ten zuiden van de Dender en van de pre-stedelijke kern die hierboven beschreven is. Tussen beide zal Ninove zich verder ontwikkelen.

Een derde element dat de groei van Ninove bepaald heeft was de stichting van een premonstratenzenabdij ten noorden van de stad (fig. 3).

2 Het ontstaan en de inplanting van de abdij

In het begin van de 12de eeuw kwamen enkele nieuwe bewegingen op binnen de christelijke kerk. De belangrijkste waren de cisterciënzers, die een hervorming nastreefden van

- 3 Van De Perre 1989, 82.
- 4 Vande Winkel 1989, 118 n. 3.
- 5 Callebaut 1983, 248; De Meulemeester 1990, 136-137.
- 6 Van Gassen 1959, 46-48.

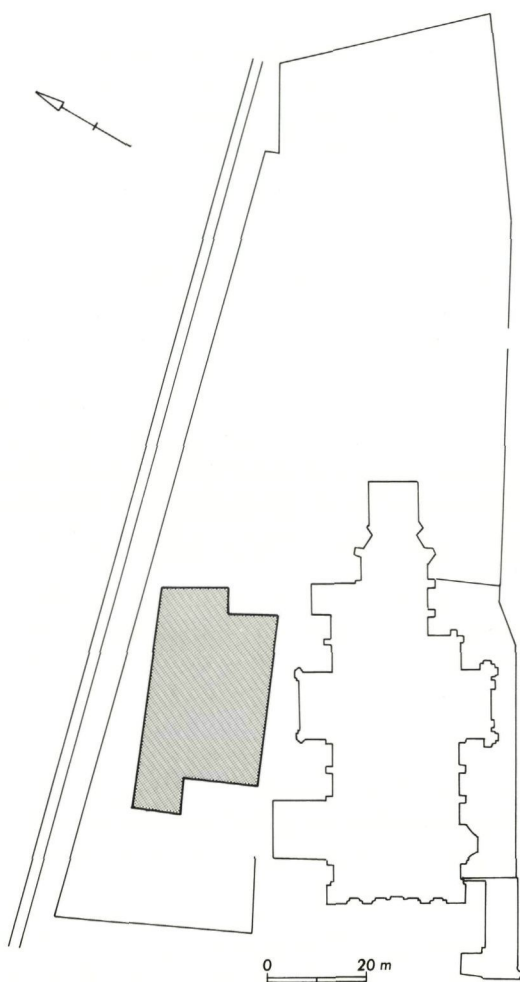

2 Plan van Ninove naar Jacob Van Deventer:

1. verondersteld tracé van de Karolingische halve-kringversterking;
  2. motte-neerhof-structuur;
  3. abdij.
- Ninove on the figurative map by Van Deventer:
1. presumed trace of the 9th or 10th century D-shaped wall;
  2. motte and bailey;
  3. abbey.

3 Plan van het site met werkput en voormalige abdijkerk.

Map of the site, with location of the excavation trench and the former abbey church.

het monnikenleven, en de norbertijnen (naar hun stichter Norbertus) of premonstranzers (naar Prémontré, waar de beweging ontstond) die de kanunnikengemeenschappen wilden binden aan de regel van Augustinus. Tegen deze achtergrond werd in 1135 de stichting van een norbertijnenklooster te Ninove overwogen. Een belangrijke rol hierin speelde Balduinis Wala, één van de drie kanunniken van de parochiekerk in Nederwijk. Toen rond 1135 Geraard I, Heer van Ninove, ter nagedachtenis van zijn echtgenote, één nieuwe prebende aan het kapittel wou schenken en er op dat ogenblik één prebende vacant was, kon Balduinis Wala Geraard I overtuigen het seculier kapittel om te vormen tot een regulier kapittel, dat opgenomen werd in de orde der norbertijnen. Reeds in 1137 zond de abt van de witherenabdij Park te Heverlee zeven kanunniken die met Balduinis Wala de eerste kloostergemeenschap startten in Ninove. In 1138 werd de nieuwe abdijsichting officieel goedgekeurd door de abt van Park en de abt van Saint-Martin te Laon. Deze laatste bracht de

kanunnik Gillebertus mee, die in 1138 als eerste abt van Ninove werd aangesteld.

De abdij werd gewijd aan de heiligen Cornelius en Cyprianus, omdat de parochiekerk waaraan het kapittel verbonden was, in het bezit was van hun relikwieën. Nochtans lijkt er enige onzekerheid te bestaan over de vraag of het om de relikwieën van beide heiligen gaat, dan wel alleen over de relikwie van de H. Cornelius. Die oude parochiekerk bevond zich volgens H. Van Gassen ten oosten van de graanmarkt⁷. Het is dus logisch te veronderstellen dat de eerste kloostergemeenschap in haar nabijheid gevestigd was.

Vanaf 1157 verhuisden de kloosterlingen naar een hoger gelegen, onbebouwd terrein ten noorden van de stad, ter plaatse bekend als de Coudenberg⁸. Dit terrein helt af van oost naar west naar de vallei van de Molenbeek en ligt ten zuidoosten van de Herlinkhovekouter en ten zuidwesten van de Doornkouter. Deze waren zeker vanaf de volle middeleeuwen in ontginning en zullen nooit volledig in het bezit komen van de abdij. De norbertijngemeenschap verwierf in de 12de eeuw wel de gronden tussen beide kouters, in laat of pas ontgonnen gebied. De snelle aanwinst van gronden, hoofdzakelijk in de 12de eeuw, en de daaraan gepaarde rijkdom hebben de invloed van de abdij op de stad sterk vergroot, zodat zelfs al in de vroege 13de eeuw een nieuwe parochiekerk opgetrokken werd onmiddellijk ten oosten van de abbatiale kerk. Op de Coudenberg zou het Ninoofse kloosterleven zich blijven ontwikkelen tot 1796, wanneer de abdij door de Franse bezetters werd opgeheven.

3 Iconografische bronnen

De iconografische documentatie over de norbertijnenabdij te Ninove is vrij rijk te noemen. Na de, toch wat de kloostergebouwen betreft, te weinig gedetailleerde kaart van Jacob Van Deventer⁹, kan men een eerste groep van tekeningen onderscheiden die dateren tussen ca. 1620 en 1662 en de gotische abdij afbeelden:

A1 'Caerte ende discriptie naer de figuratieve proportie', door Philips De Deyn, Mechelen, Aartsbisschoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 13/6, met zicht vanuit het noorden op de abdijgebouwen en de Romaanse kerk in ruïne. Deze kaart is zeker vóór 1623 getekend, vermits de eerste abdijkerk pas in dat jaar werd afgebroken.

7 Cf. Van Gassen 1948, 66 en 86-87.

8 Vande Winkel 1985, 8.

9 Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hs.22.050, pl. 59.

A2 Figuratief plan van de stad Ninove gezien vanuit het oost-zuidoosten, met stadsprofiel vanuit het zuidwesten, getekend door Vedastus du Plouich vóór 1644 (Sanderus II, 529).

A3 Zicht in vogelvlucht van de abdij en de parochiekerk, gezien vanuit het noordwesten, door Vedastus du Plouich vóór 1644 (Sanderus II, 534).

A4 Figuratieve kaarten door Philips De Deyn, in register "Declaratie van de Goedingen", Beveren Rijksarchief, Abdij Ninove, nr. 60, gezicht op stad en abdij vanuit het zuiden, uit 1644/45.

A5 Grondplan van de abdij, genaamd "*Situs fundamentalis aedificiorum Abbatiae Nino-viensis Anno Domini 1648*", Rijksarchief Gent, Vandermeersch (1850), nr. 244. De *Situs Fundamentalis* wordt beschouwd als een architectuurontwerp dat iets meer dan 20 jaar in het klooster gebruikt werd als werkplan. Sommige gedeelten werden in de loop der jaren veranderd. Het deel met de voorlopige kapel bevindt zich op een stuk papier dat twee (niet uitgevoerde) ontwerpen van een *dormitorium* overkleeft. Dit plan is de belangrijkste bron voor de identificatie van de kamers zoals ze op het terrein werden ingetekend. Toch dient deze bron met de nodige omzichtigheid gebruikt te worden, omdat ontwerp en bestaande toestand in één kaart verenigd zijn.¹⁰ Bovendien blijkt deze kaart onnauwkeurigheden te bevatten die contrasteren met de historische en archeologische gegevens.

A6 Figuratief plan van de abdij vanuit het noorden, door Philips De Deyn, 11 augustus 1650, Kerkarchief dekenij Ninove. Dit document kan in verband staan met een conflict tussen abdij en stad aangaande het neerhof. Het verschilt wezenlijk van iconografische bron A7 uit hetzelfde jaar.

A7 Figuratief plan van het neerhof en een gedeelte van de abdij, ondertekend door de stadsgriffier Charles Boel op 10 mei 1650, vroeger in het kerkarchief dekenij Ninove, nu verloren. Enig bekend restant is een zwart-wit foto in privé-bezit. Het is het enige document dat het gotische convent afbeeldt vanuit het westen. Wat onmiddellijk in het oog springt is de aanwezigheid van een gevorkte paal in de zuidelijke helft van de westgevel die het dak ondersteunt. Ook A8 (toestand in 1662) laat een nooddak zien, niet voor het zuidelijk deel van de westgevel, waarvan slechts het dak getekend is, maar voor het westelijk gedeelte van de zuidgevel. Deze kaart van De Deyn contrasteert met de toestand van het westelijk deel van de zuidgevel (het gastenkwartier) in 1650

(A6), waar twee bouwlagen getekend zijn met een dak met mansardekamers. Men mag aannemen dat de armoedige staat van dit gedeelte van het convent toen, in 1650, de reële toestand was, niet alleen omwille van de betrokkenheid van De Deyn bij de abdij, maar ook omdat vele van zijn kaarten elementen bevatten van gevisualiseerde ontwerpen, wat duidelijk tot uiting komt in zijn tekeningen waar de kerk-in-opbouw reeds volledig afgewerkt is getekend. Het ultieme argument wordt geleverd door een kritische herlezing van het dagboek van abt De Moor. *Memoriaal*¹¹ (dagboek van abt F. de Moor) vermeldt p. 119: *In integrum constitui ambitum Conventus, quo carueramus ab annis 56: eratque nobis tantummodo exinde quasi semi-conventus*. Hiermee worden de werkzaamheden, begonnen op 15 maart 1687 (*coeptum est restaurari Infirmitorium cum novo ambitu*, p. 85), afgerond. Er staat dus niet expliciet dat de zuidvleugel afgebroken werd, maar het Boelplan A7 uit 1650 toont wel afbraak in de westvleugel, zoals het plan van De Deyn A8 uit 1662 aanduidt voor het gastenkwartier. Het woord *semi-conventus* impliceert ook nog de afbraak in een andere vleugel, allicht de zuidelijke. Dat het dak van de zuidvleugel niet hoger lag dan het nooddak van de westvleugel kan afgeleid worden uit een tekst van de *Coenobia* (f. 175 r°)¹²: *1649 aedificatum novum Dormitorium cum calefactorio, elevato tecto duorum laterum ambitus versus occidentem (!) et aquilonem ad altitudinem tecti quod est versus meridiem (!) et deputatum habitationi Novitiorum et Scholae disciplinae in festo S. Andreae*.

A8 Figuratieve kaart ondertekend door Philips De Deyn op 18 oktober 1662 en tegengetekend door de baljuw, schepenen en laten van de heerlijkheid op 31 december 1664, Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 245. De abdij wordt er voorgesteld vanuit het zuiden, met een zuidelijke conventgevel waarvan het zichtbare gedeelte slechts uit zuilen of palen en een dak bestaat. Een copie van deze kaart uit 1894, van burgemeester De Deyn, bevindt zich in privé-bezit.

Een tweede groep iconografische documenten geeft informatie over de classicistische abdijgebouwen. Men kan ze onderscheiden in drie categorieën, nl. ontwerpplannen van rond het midden van de 18de eeuw, afbeeldingen uit het laatste kwart van de 18de eeuw en plannen en tekeningen uit de jaren '20 van de 19de eeuw, onmiddellijk vóór de afbraak van het merendeel van de abdijgebouwen. Er dient

10 Cf. inzonderheid Van De Perre 1985a.

11 Beveren Rijksarchief, Fonds Abdij Ninove 6 (Memoriaal H).

12 Kon. Bibl., Hs. 22.471.

opgemerkt te worden dat we helaas niet beschikken over tekeningen tussen 1662 en het midden van de 18de eeuw.

B. Ontwerpplannen die waarschijnlijk te dateren zijn tussen november 1758 en 1761. Het dagboek van abt Van der Eecken, dat bijgehouden werd tot oktober 1758, verraaft immers nog geen bouwplannen.

B1 Grondplan van de abdij en van de kerk, getiteld '*Indice du plan terrain de l'abbaye de Ninove. Quartier D'hôte*', Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 246a. Anoniem en niet gedateerd.

B2 Grondplan van de abdij, getiteld '*Indice du plan terrain de l'abbaye de Ninove, Quartier D'hôte*', variatie van B1, Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 246b. Anoniem en niet gedateerd. Van de kerk is slechts de noordelijke muur weergegeven.

B3 Plan van de eerste verdieping, getiteld '*Indice du plan du premier Etage de l'Abbaye de Ninove, quartier abbatial*', Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 246c. Anoniem en niet gedateerd.

B4 Plan van de eerste verdieping, getiteld '*Indice du plan du premier Etage de l'abbaye de Ninove. Quartier Abbatial*', Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 246d. Anoniem en niet gedateerd.

B5 Doorsnede, getiteld '*Profil de la Charpente du toit*', Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 246e. Anoniem en niet gedateerd.

B6 Grondplan van de abdij van Ninove, variatie van B 1 en 2, Gent Rijksarchief, Vandermeersch (1850), nr. 1268. Anoniem en niet gedateerd.

B7 Tekening van de opstand van de westgevel, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/1.

B8 Tekening van de opstand van de westgevel, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/2.

B9 Tekening van de opstand van de noordgevel, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/3.

B10 Tekening van de opstand van de noordgevel, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/4.

B11 Tekening van de opstand van de oostgevel, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/5.

B12 Plan van de eerste verdieping van de abdij, Mechelen Aartsbisshoppelijk Archief, Abdij Ninove, nr. 15/6.

C. Afbeeldingen uit het laatste kwart van de 18de eeuw.

C1 Kabinetskaart van Ferraris, opgemaakt tussen 1771 en 1778, met het grondplan van de parochiekerk, de abdijkerk en de conventsgebouwen. De nieuwe oost- en noordvleugels zijn reeds afgebeeld, de westvleugel is afwezig; de (oude) gebouwen van de zuidgevel zijn nog aanwezig.

C2 Kaart van Ninove met het grondplan van de parochie- en de abdijkerk, uit 1784, Brussel Algemeen Rijksarchief, nr. 1186. De conventsgebouwen zijn niet voorgesteld.

C3 Schilderij, oorspronkelijk op doek, met zicht vanuit westnoordwest op de abdijgebouwen, met wapenschild van abt Joannes van Pameleire (1788-1796), Averbode, Norbertijnerabdij. Niet gedateerd, gesigineerd V.D. Dit schilderij is een gevisualiseerde weergave van ontwerp en werkelijke toestand. Zo is b.v. de (nooit afgewerkte) zuidgevel volledig in opstand weergegeven. Interessant is dat ten tijde van het vervaardigen van het schilderij reeds de idee van een toren tussen abdijkerk en zuidelijke kloostergevel is opgegeven (vgl. plan A1). Blijkbaar werd met de gedachte gespeeld de toren ten oosten van de abdijkerk in te planten.

D. Plannen en tekeningen uit de 20er jaren van de 19de eeuw.

D1 Plan van de abdij, het zgn. afbraakplan, Gent Universiteitsbibliotheek, Kaarten en Plans, Ninove. Hoewel niet gedateerd noch gesigineerd, kan vermoed worden dat dit plan de plattegrond van de abdij trachtte weer te geven ter gelegenheid van de verkoop in 1822¹³.

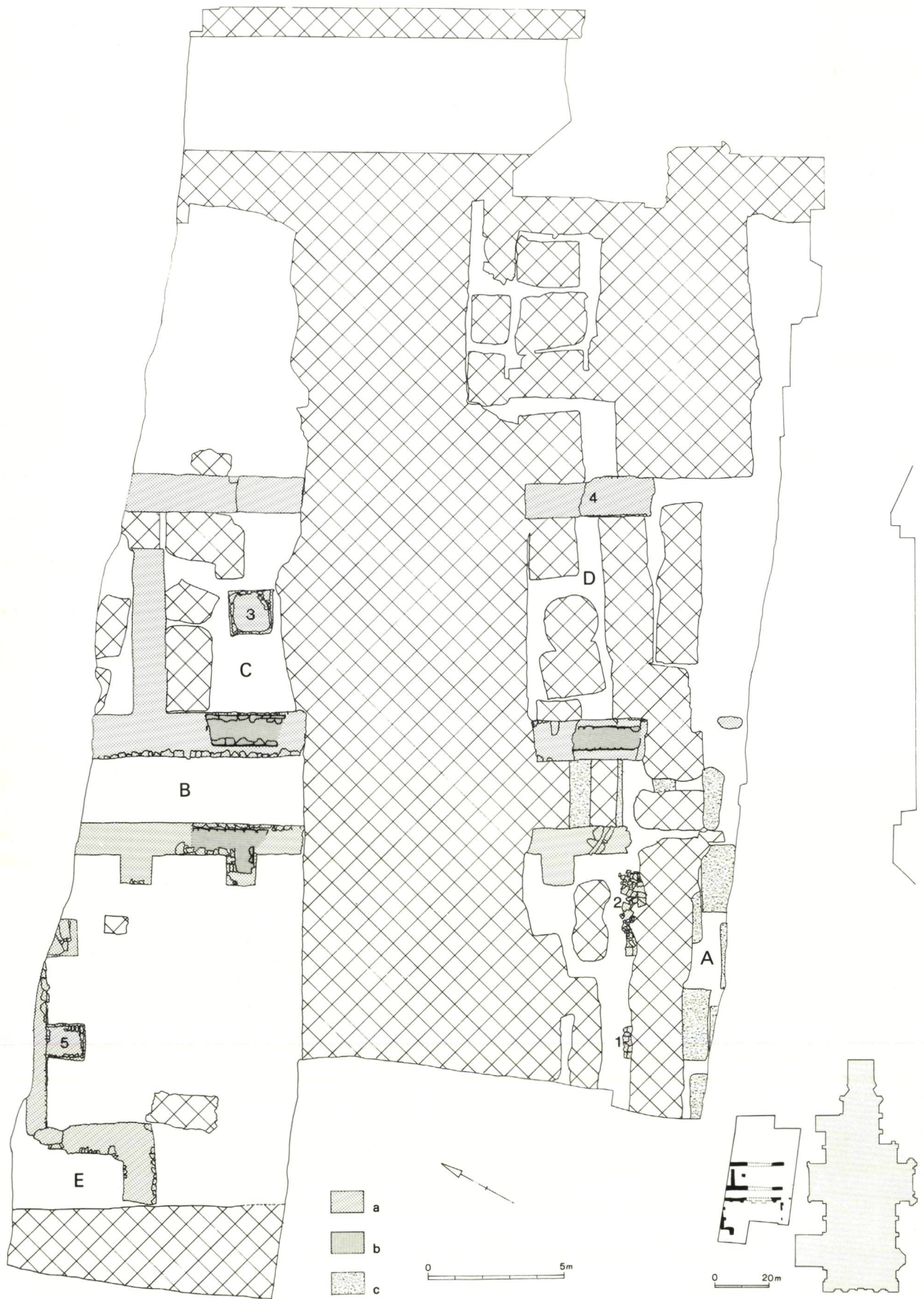
D2 Prent van de abdijgebouwen met tekeningen van de oost-, west- en noordgevel, te dateren vóór februari 1822, wanneer de gebouwen verkocht werden aan Van Zuylen en comp., Gent Universiteitsbibliotheek, Kaarten en Plans, Ninove. Anoniem.

D3 Pentekening van de oost-, west- en noordgevel van de abdijgebouwen, identiek aan degene die voorkomen op D2, te dateren vóór februari 1822, Gent Universiteitsbibliotheek, Kaarten en Plans, Ninove. Anoniem.

D4 Pentekening, getiteld '*Vue de l'abbaye de Ninove. Façades occidentale et septentrionale*', J.B. Van Impe, 1823, Ninove, privé-bezit.

D5 Pentekening, getiteld '*Vue de l'abbaye de Ninove. Façade orientale et partie de la cour*', J.B. Van Impe, 1823, Ninove privé-bezit.

D6 Tekening, identiek aan D4, Jh. De Cuncel, 1822, vroeger in het Hof van Lier te Zandbergen, huidige bewaarplaats onbekend.

< 4 *Gefaseerd opgravingsplan van de eerste gotische fase (XIVd/XVa) en situering ten opzichte van de huidige kerk (inset).*

Phased excavation plan: the first Gothic building period (XIVd/XVa) and its location in relation to the former abbey church (inset).

D7 Tekening, identiek aan D5, Jh. De Cuncel, 1822, vroeger in het Hof van Lier te Zandbergen, huidige bewaarplaats onbekend. De jaardatum op tekeningen D6 en D7 doet vermoeden dat ze wel eens het origineel van D4 en D5 kunnen zijn.

4 Het archeologisch onderzoek

Het onderzoek beperkte zich in 1993 tot de werkput die door de vorige archeoloog was uitgezet, ten noorden van de voormalige abdijkerk (fig. 3). Deze besloeg een oppervlakte van nagenoeg 900 m² en was uitgehaald tot op een gemiddelde diepte van iets meer dan 1,5 m onder het maaiveld.

Op het terrein werden vooreerst de reeds blootgelegde abdijrestanten ingetekend. Zij zijn te herleiden tot twee grote bouwfases: een eerste, die volgens historische bronnen te plaatsen is in het laatste kwart van de 14de en het eerste kwart van de 15de eeuw¹⁴ en een tweede nieuwbouw in de tweede helft van de 18de eeuw. Van de Romaanse fase (1157-XIVd/XVa) werden geen gebouwen aangetroffen. In het oostelijk gedeelte van de werkput werd wel een 40-tal skeletbegravingen aangesneden, die omwille van de grafmorfologie, het schaarse aardewerk en de stratigrafische positie van enkele graven ten opzichte van de gotische muren, in deze periode moeten gedateerd worden. De studie van het monnikengrafveld zal als een apart verslag verschijnen.

4.1 DE GOTISCHE FASE (XIVb/XVa-1761) (fig. 4 en 5)

De bouw van nieuwe conventsgebouwen startte reeds onder abt Van Hamme (1369-1391). Abt Neukerstock (1391-1404) heeft volgens twee latere bronnen¹⁵ een groot gedeelte van de kloostergang en een Sint-Corneliuskoor gebouwd in 1400. Deze bouwcampagne werd voortgezet door abt Bartholomeus Van Hoemen (1404-1447)¹⁶, die de kapittelzaal (*modernum capitulum*) bouwde en geheel de kruisgang afwerkte. De aanleiding tot deze grootschalige bouwcampagne staat niet vast. Van deze gotische fase werden een aantal restanten in kaart gebracht, die – voor het I.A.P. de opgraving overnam – reeds voor het grootste gedeelte tot onder de fundering waren uitgegraven. De oudste muren van deze fase (fig. 4) zijn opgebouwd uit witte zandsteenblokken, groenige zandsteen uit Pamel en een mi-

niem aantal bakstenen (25 x 12 x 6 cm). Daarboven bevindt er zich ook een kleine hoeveelheid Doornikse kalksteen in deze muren, w.o. enige sierelementen die zonder enige twijfel herbruikt zijn uit de oude Romaanse gebouwen. Hoe meer westelijk de gotische muren zich bevinden, des te groter is het aandeel van Doornikse kalksteen.

Ongeveer de helft van de kruisgang was reeds blootgelegd in 1992. De zuidelijke pandgang, waarvan we dank zij het dagboek van abt De Moor (1685-1698)¹⁷ weten dat hij afgebroken werd rond 1638, is zeer slecht bewaard gebleven (fig. 4: A). Slechts gedeelten van twee steunberen (fig. 4: 1 en 2) konden ingetekend worden. De rest van de muren werd doorsneden door een puinkuil (fig. 10: 1), een verstoring (fig. 10: 2) en een uitbraaksleuf (fig. 10: 3). Beide overgebleven muurfragmenten waren gefundeerd op versierde Romaanse kapitelen en een zuilbasis uit de tweede helft van de 12de eeuw (fig. 7), herbruikt uit de oude Romaanse kruisgang die nog niet gelokaliseerd kon worden.

De oostelijke pandgang (fig. 4: B) is in betere conditie, hoewel hij op het einde van de 18de eeuw voor een gedeelte weggebroken is bij de aanleg van de onderkelderde zuidelijke classicistische pandgang. Daardoor zijn ook twee van de in oorsprong vijf oostelijke steunberen verdwenen. Ten oosten van deze gang waren twee kamers vrijgelegd, waarvan de scheidingsmuur in de hoger beschreven werken verloren is gegaan. De noordelijke kamer is de kapittelzaal (fig. 4: C). Die had een binnenwerkse breedte van 7,30 m en is in de lengte bewaard over 5 m, met muren van 1,30 tot 1,60 m breed in fundering. Oorspronkelijk moeten twee pijlerbassissen haar gewelf ondersteund hebben. Slechts de noordelijke ervan (fig. 4: 3), vierkant in grondplan, rest ons, in fundering 1,6 m op 1,6 m. De aanzet van een ronde pijler, met een reconstrueerbare doorsnede van 1,40 m, is nog aan haar zuidzijde zichtbaar, zoals overigens de belangrijkste iconografische bron, de zgn. *Situs fundamentalis* (A5) aanduidt.

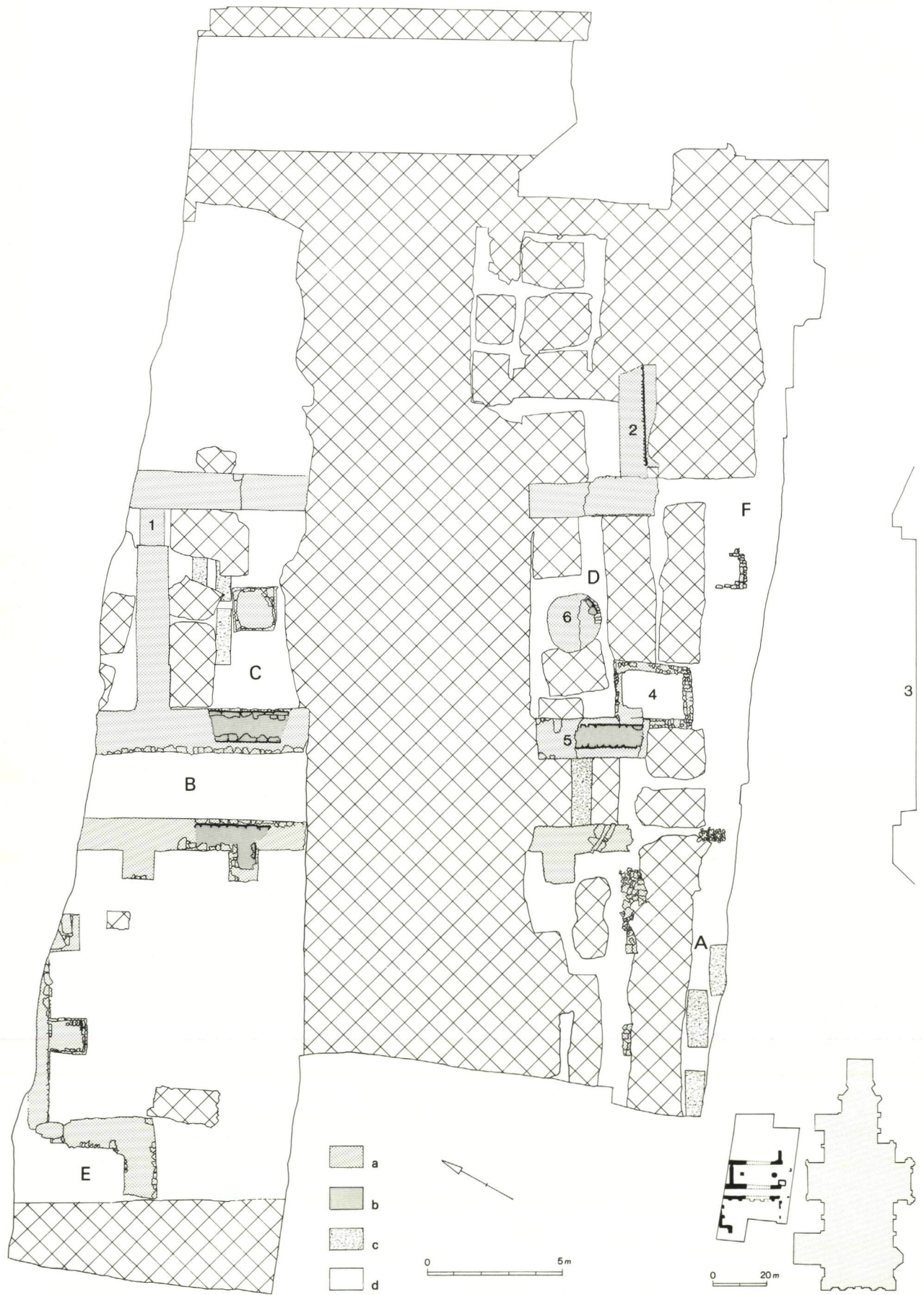
De kapittelzaal, opgericht door abt Van Hoemen in 1418, heeft minimaal één verbouwing gekend, waarbij de noordelijke deuropening richting *schola philosophorum* op een gegeven ogenblik is toegemaakt door een muur in kalkzandsteen van 1,35 op 0,85 m (fig. 5: 1). Volgens één van de verslagen opgemaakt door de vorige archeoloog was ook nog een gedeelte van de vloer bewaard. Deze bestond uit zware, zwarte hardstenen plavuizen die

14 Mersch & Wauthoz-Glade 1980, 517.

15 *Coenobia Ordinis Praemonstratensis in Brabantia*, Koninklijke Bibliotheek Handschriften, Brussel, nr. 22471, fol. 157 v. en Chronicon 739.

16 Gent Rijksarchief, Abdij Ninove, nr. 11: *Necrologium* 1652.

17 Een kritische teksteditie is in voorbereiding door Dr. J. Peersman.

< 5 *Gefaseerd opgravingsplan van de tweede gotische fase (XVII B) en situering ten opzichte van de huidige kerk (inzet).*

Phased excavation plan: the second Gothic building period (XVII B) and its location in relation to the former abbey church (inset).

zeer waarschijnlijk te correleren zijn met een passage uit het dagboek van abt De Moor (Memoriaal H, p. 127): *4 octobris 1694: Pavimentum Capituli, quod ab initio praesentis saeculi, ob causam paupertatis, sterna tantummodo quiverat coctis lateritijs lapillis, vulgo tichelen, insterna lapidibus pedalibus quadratis curavi, ...*

Ten zuiden van de kapittelzaal zijn de oost- en de westmuur van de zgn. *antiqua sacristia* (fig. 4: D) uit de *Situs fundamentalis* (A5) bewaard gebleven. Dat deze kamer *antiqua* genoemd wordt, verwijst zonder enige twijfel naar haar functie voor er sprake was van de bouw van een nieuwe kerk vanaf 1635. Wat opvalt op het terrein is de afwezigheid van een zuidelijke afsluitmuur. Hoewel op de te verwachten plaats de langgerekte puinkuil (fig. 10: 4) het beeld niet weinig verstoort, is aan de westzijde van de oostelijke muur van de oude sacristie (fig. 4: 4) geen spoor te zien van uitbraak. Men mag dan ook aannemen dat er nooit een zuidelijke dwarsmuur in steen geweest is.

De in oorsprong open zuidgevel van de *antiqua sacristia* liep uit in de noordkapel van de Romaanse kerk. Van deze kapel zijn voorlopig geen muren teruggevonden. De aansluiting met de oostmuur van de *antiqua sacristia* is verloren gegaan bij de werken aan de voorlopige kapel in 1636-1638. In 1992 werden nog de restanten van een grafkelder blootgelegd waarvan ongeveer de helft verloren is gegaan in de classicistische zuidbouw. Deze bestond uit ongevoegde kloostermoppen (30 x 15 x 7,5 cm)¹⁸ en kan daarom onmogelijk bij de voorlopige abdijkerk behoren. Dit graf moet deel uitmaken van het oude noordkoor van de eerste abdijkerk.

In 1578 had het abdijcomplex zwaar te lijden onder de godsdienstoorlogen. De monniken verlieten het klooster naar hun refugiehuis 'De Gapaert' te Aalst en de historische bronnen getuigen van een grondige verwoesting van de Ninoofse abdij. Na de terugkeer van de monniken in 1585 werd de heropbouw begonnen door abt De Langhe (1594-1606). Een deel van deze herstellingswerken is zichtbaar op een zeer instructief iconografisch document van ca. 1621 (A1), waarop tevens de Romaanse abbatiale kerk in ruïne afgebeeld staat¹⁹. Tot deze fase van heropbouw kan misschien een gedeelte van de noordelijke pandgang gerekend worden. De steunbeer (fig. 4: 5) is, in tegenstelling tot diegene in de oostelijke en de zuidelijke pandgang, herbouwd in baksteen met enkele fragmenten herbruikte

Doornikse kalksteen. Een bouwnaad met de noordelijke tuinmuur is, voor de meest westelijk blootgelegde steunbeer, duidelijk aanwezig. De bouwgeschiedenis, omvang en polyvalentie van de noordvleugel laten inderdaad ruim plaats voor het vermoeden dat hiervoor nieuwe funderingen zijn gelegd²⁰.

De tweede gotische bouwfase (fig. 5) kadert in de afbraak van de oude kerk in 1623 en de bouw van een totaal nieuwe abdijkerk. Het was immers zo dat de oude abdijkerk niet meer bruikbaar was voor de liturgische diensten. Onder abt De Langhe (1594-1606) werd de parochiekerk voorlopig als abdijkerk gebruikt. Er werd zelfs een tijdlang gestreefd deze kerk in het abdijcomplex te integreren, doch uiteindelijk besloot het convent tot de bouw van een gans nieuwe kerk. De financiële middelen van de abdij waren echter te gering om de werken te doen opschieten. Daarom werd besloten om een noodkerk te bouwen op de plaats van de vroegere noordkapel. De bouwcampagne begon in 1636 en werd afgesloten in 1638 onder abt Roelofs (1637-1657). Een kritische herlezing van de historische bronnen toont aan dat zelfs voor deze vrij kleine kapel geen bouw materiaal voorhanden was. Omdat de nood aan een kerk zo manifest was, werd het benodigde bouw materiaal gerecupereerd uit de afbraak van de zuidelijke pandgang en de zuidelijke helft van de westvleugel. Deze situatie – abt De Moor (1685-1698) spreekt in zijn dagboeken van een *semi-conventus* – is zeer lang blijven bestaan en is nog af te lezen uit het plan A7 uit 1650. Duidelijk is dat de opgaande muren van de zuidelijke helft van de westvleugel weggebroken zijn en een nooddak is aangebracht, ondersteund door een op een vermoedelijk stenen fundering geplaatste houten paal (fig. 8). Dezelfde situatie kan gereconstrueerd worden voor de zuidvleugel.

Van deze noodkerk, zo prominent aanwezig op alle afbeeldingen uit de veertiger tot zestiger jaren van de 17de eeuw, was reeds een gedeelte van de noordmuur (fig. 5: 2) teruggevonden. Deze is slordig en zeer onregelmatig gemetst met gewone (24/25 x 11,5/12 x 5,5/6 cm) en aaneengebakken, blijkbaar misbakken bakstenen, waarbij ook her en der groenige zandsteenblokken zijn toegevoegd. Deze muur is 0,95 m breed. Hij is bewaard over een lengte van ong. 3,75 m en is tegen de oostmuur van de *antiqua sacristia* gemetst (fig. 4: 4). Aan de andere zijde werd deze muur volledig afgebroken. Op die plaats werd een nieuwe muur op het einde van de 18de eeuw

18 De mogelijkheid is reëel dat dit het graf was van abt Neukerstock (1391-1404), de bouwer van de noordkapel, cf. Van De Perre 1989, 79-80. Zijn skelet met bijhorende grafkelder wordt nu tentoongesteld in de Abdijzaal in het Oud Stadhuis te Ninove. Het geraamte is ongenummerd en aangevuld met eveneens ongenummerde skeletdelen uit een ander graf, zodat de studie van het skelet van deze abt zinloos is geworden.

19 Vande Winkel 1985a, 15, afb. 1 en 17, afb. 2.

20 Inzonderheid Coenobia 170 v°, 171 v° en 174 r°.

gebouwd die deel uitmaakte van een dubbele beerput, waarbij ook de resterende noordmuur van de voorlopige abdijkerk werd geïntegreerd (fig. 10: E). De reden voor het gedeeltelijk slechten van deze muur is niet ver te zoeken: hij stond immers schuin op de muren van de reeds afgewerkte classicistische oostbouw. In de laatste classicistische bouwphase heeft men deze muur dan gedeeltelijk gesloopt om een rechte aansluiting met de wc's mogelijk te maken.

De zuidelijke muur van de noodkerk is bewaard gebleven in de noordelijke transeptmuur van de jongste abdijkerk (fig. 5: 3), wat het mogelijk heeft gemaakt de breedte van dit gebouw op te meten, nl. ca. 10 m binnenwerks. Tot voor de buitenrestauratie van de noordgevel van de kerk waren nog staande naden aanwezig in deze gevel: resten van twee toegevoegde vensteropeningen en de schuine lijn van een dakmoet (fig. 9). Al deze sporen verdwenen bij de restauratie, maar zijn gelukkig fotografisch gedocumenteerd. Zelfs na deze restauratie, die plaats vond op het einde van de zeventiger jaren, zijn nog enkele sporen in de muur zichtbaar. Het betreft een horizontale richel die de bovenzijde van de opgaande muur van de noodkapel markeert en de omtrekken van een geslechte deuropening in het midden van de transeptmuur, die gelukkig aan het oog van de overijverige restaurateurs ontsnapt is. Bovendien was tot diep in de 19de eeuw de huidige, noordelijke buitenmuur van het noordelijk transept gekalkt²¹. In het kader van al deze nog bestaande en verdwenen bouwsporen aan de buitengevel belooft de binnenrestauratie, waarvoor in 1993 een voorstudie werd gemaakt, belangrijke nieuwe gegevens op te leveren voor het uitzicht van de noodkapel. De verwachtingen omtrent de bewaringstoestand van deze sporen zijn hoopvol, vermits bij een kleine controle in de kerk een tweede deuropening zichtbaar was aan de westzijde van deze muur, loodrecht onder de nu verdwenen naden van de dakmoet en in het zuidelijke verlengthe van de oostelijke pandgang.

Tot dezelfde fase moet men een andere aanbouw rekenen (fig. 5: 4), op rechthoekig plan en opgetrokken in muren van twee steens dikke bakstenen, ter hoogte van de scheiding tussen *antiqua sacristia* en de noordkapel. Het is gefundeerd op recht gekapte witte en groenige zandstenen blokken en een bouwnaad scheidt de aanbouw scherp van de oostelijke muur van de oostelijke gotische pandgang (fig. 5: 5). Een gedeelte van het gewelf dat deze kelder overdekte is bewaard gebleven. De kel-

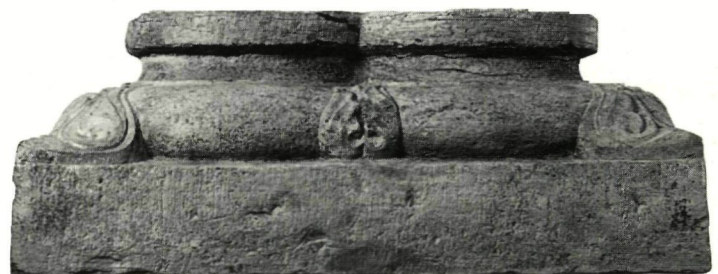
6 *Doorsnede van de oostmuur van de antiqua sacristia uit XIVd/XVa, met aansluitend de noordmuur van de verlopige kapel (XVIIb).*

Section through the eastern wall of the *antiqua sacristia* (XIVd/XVa), with northern wall of the temporary abbey church added (XVIIb).

- 21 Van De Perre 1985, 36.
- 22 Van De Perre 1985a, 156.
- 23 Dhanens 1980, 11.
- 24 Van De Perre 1985, 29.

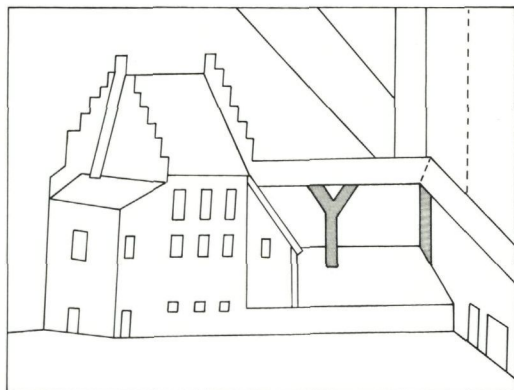
7 *Herbruikte Romaanse bouwelementen in Doornikse kalksteen, uit de zuidelijke pandgang.*

Romanesque building material in Tournai limestone, reused in the southern cloister wall buttresses.

8 *Detail van de daksteunen in de zuidelijke helft van de westvleugel, naar het Boelplan (A 7).*

Detail of roof supports in the southern part of the west wing, according to the figurative map by Boel (A 7).

9 *De noordelijke transeptmuur: toestand vóór de buitenrestauratie van rond 1980 (copyright A.C.L.).*

Northern transept wall prior to the exterior restoration from about 1980.

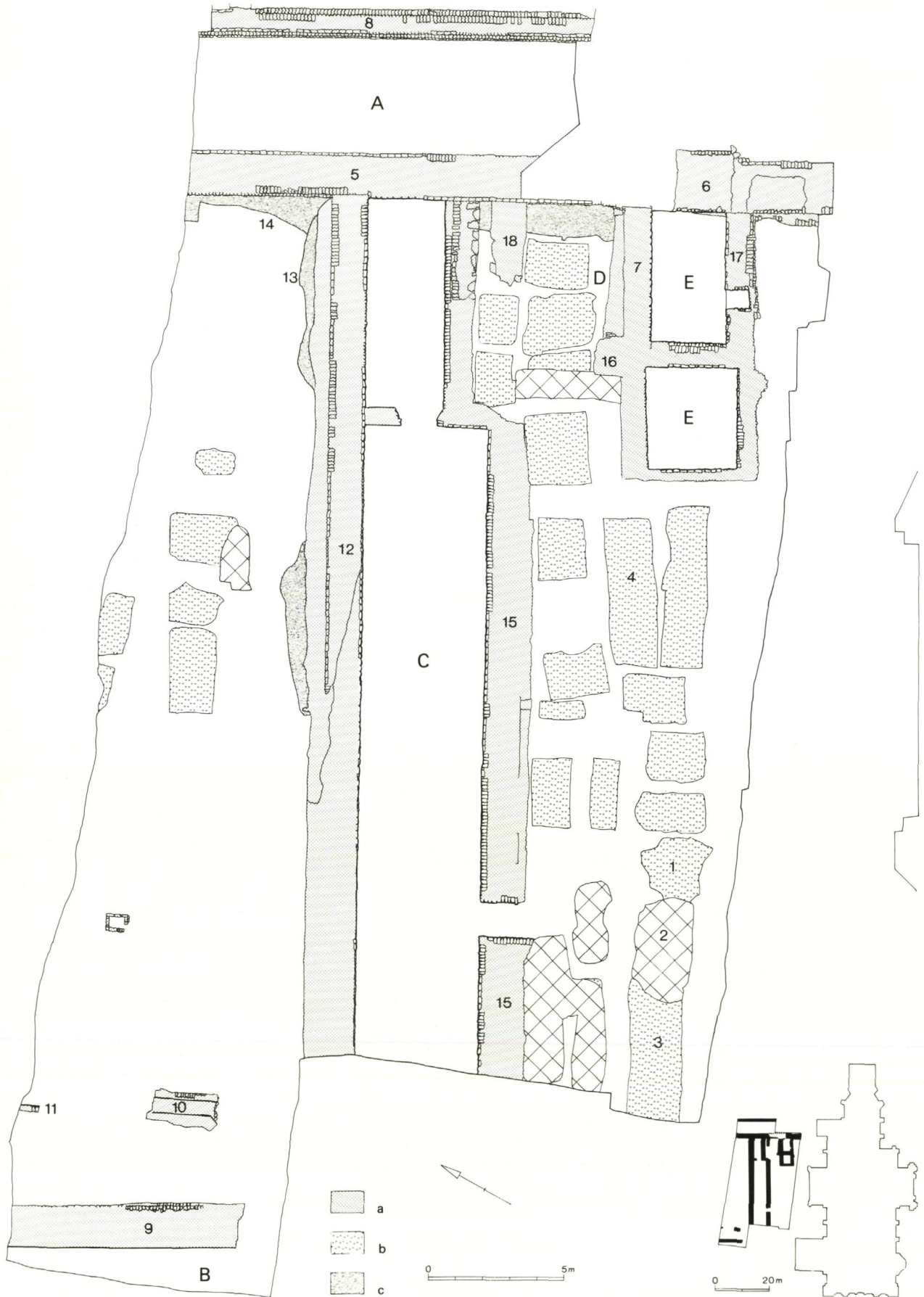

der bevatte geen vloerlaag. De functie van deze aanbouw is af te lezen uit haar vulling. Hoewel de vorige archeoloog in één van zijn verslagen beweert dat de constructie gelegd werd tot op de vaste bodem, was er toch nog een 5 cm dikke laag organisch afval aanwezig met een groot aantal glasfragmenten en ceramiek. Zeefstalen werden genomen en zullen allicht informatie opleveren over de voedselvoorziening in de abdij. De beerput werd bij de afbraak van het gotische klooster gebruikt als stortplaats voor puin. In ieder geval moet in de vondstverwerking van deze constructie rekening gehouden worden met een eventuele vermenging van vondsten uit de eigenlijke vulling van de beerput (die ontstaan is tijdens het gebruik ervan) en de stortlaag die ontstaan is bij de (gedeeltelijke) afbraak van het gebouw.

In het midden van de *antiqua sacristia* bevond zich een ronde pijlerbasis (fig. 5: 6) met een doormeter van ca. 2 m, overwegend in kalkzandsteen met af en toe baksteen en Doornikse kalksteen. De bovenzijde was aangewerkt met naast elkaar geplaatste bakstenen die de overgang vormden tussen fundering en de centrale pijler bovengronds. Het is moeilijk de bouw van deze constructie exact te dateren. Er dient nochtans gewezen te worden op het ontbreken van deze centrale pijlerbasis op de *Situs fundamentalis* (A 5), juist op een gedeelte van het grondplan dat stamt uit de oorspronkelijke redactie van de kaart, ca. 1630²². Bovendien is in het onderste gedeelte van de pijlerbasisfundering een versierd gotisch bouwfragment ingemetseld, dat vermoedelijk afkomstig is uit de afbraak van de oude noordkapel. Al bij al lijkt een datering na de bouw van de noodkerk vast te staan.

Aan het gebouwenbestand uit de tweede gotische fase ontbrak nog één belangrijk onderdeel: een abbatiale kerk. De noodkerk uit 1636-1638 was een vrij kleine constructie volgens de opgravingsgegevens en de *Situs fundamentalis* (A 5). Ook historische bronnen getuigen van een chronisch plaatsgebrek in die kerk. Premonstratenzerabdijen lieten immers ook het gewone volk toe de kerkdiensten bij te wonen. Daarom werd al vrij vlug het plan opgevat een nieuwe kerk te bouwen.

De aanvang van de kerkbouw wordt traditioneel geplaatst in 1635, op het einde van het leven van abt Jan David (1613-1636)²³. Een abdikroniek getuigt echter dat zijn opvolger Christiaan Roelofs (1637-1657) de werken startte²⁴ met het leggen van de fundamenten op 6 juni 1640. In 1654 reikte het metselwerk tot een hoogte van 20 voet. Onder het abba-

< 10 *Gefaseerd opgravingsplan van de classicistische fase (XVIII B) en situering ten opzichte van de voormalige abdijkerk (inset).*

Phased excavation plan of the classical building period and its location in relation to the former abbey church (inset).

tiaat van Joannes de Neve (1657-1685) werd in 1660 architect Gilles Van Waesberghe gecontracteerd, vermoedelijk om de bouw van de kerk te leiden. Doch wegens schulden werd op 21 maart 1665 de beslissing genomen niet verder te bouwen²⁵. De werken werden niet hernomen vóór 1716²⁶. Het voltooiën van het koor van de nieuwe kerk en de afsluiting ervan door een muur worden in 1697 door Abt Ferdinandus De Moor (1685-1698) in zijn dagboek aangekondigd, doch de tekst dient begrepen te worden als een niet uitgevoerd plan²⁷. De plaatsing van een lezenaar in 1695 *in medio chori* en de plaatsing van een hoogaltaar twee jaar later hebben betrekking op de noodkerk²⁸. Op 10 maart 1716 werd de start van de nieuwe bouwcampagne onder abt Van der Haeghen (1712-1754) plechtig gezegend. Op 25 juli 1723 was de ruwbouw af en de kerk werd officieel ingewijd op 27 april 1727. De lange bouwperiode zorgde ervoor dat tijdens de bouw het oorspronkelijke gotische concept, zoals het afgebeeld staat in plan op de *Situs Fundamentalis* (A 5) en in opstand op de Sanderus-gravure (A 3), evolueerde tot een barok kerkgebouw. Daarmee vormt de nieuwe abdijkerk de schakel tussen de Gotische abdijgebouwen en het later opgerichte classicistische convent.

4.2 DE CLASSICISTISCHE FASE (1761-1796) (fig. 10)

In grote lijnen wordt de bouw van het classicistische klooster op basis van de rijke iconografische documentatie en de goederenstaat uit 1784²⁹, opgemaakt naar aanleiding van het overlijden van abt Van der Eecken (1754-1783), als volgt beschreven.

In de goederenstaat van 1784 wordt o. m. gesproken over de slechte staat van het oude gotische klooster, wat tot de bouw van een volledig nieuw convent noodzaakte. Dezelfde bron maakt melding van twee bouwcampagnes, van 1761 tot 1768 en van 1780 tot 1783, en van een onvoltooid abdijcomplex. C1, de kabinetskaart van Ferraris (1771-1778), maakt duidelijk dat na de eerste campagne de oude westvleugel al afgebroken was maar dat de nieuwe westbouw nog niet overeind stond³⁰. De eerste bouwcampagne betrof daarom zonder enige twijfel de oost- en de noordvleugel van het convent. In de bouwcampagnes van 1780-1783 en van 1788-1794 werd de westvleugel afgewerkt en de zuidvleugel begonnen zoals blijkt uit het zgn. afbraakplan (D1) (fig.

13), waar een gedeelte van de funderingen van de zuidvleugel zijn aangeduid, en D5, een pentekening van Van Impe (fig. 14).

Het archeologische onderzoek bevestigt deze algemene bouwevolutie, maar duidt ook enkele nuanceringen aan voor wat de verschillende bouwonderdelen aangaat.

4.2.1 *De oostvleugel*

Een gedeelte van de oostelijke classicistische pandgang (fig. 10: A) was bij de herstart van de opgravingen in 1993 reeds voor een gedeelte blootgelegd. De oostelijke pandgangmuur (fig. 10: 8), die de scheiding vormt tussen de pandgang en de kamers, was over een lengte van 14,30 m vrijgelegd tot op een diepte van 1,5 m onder het maaiveld. Zij bestond bijna volledig uit bakstenen gemetst in kruisverband, met soms enkele wigvormige tussenlagen bestaande uit leien en daktegels. Deze tussenlagen werden vermoedelijk aangebracht om de muur bij aanbouw terug op waterpas te brengen. In de westzijde van deze muur waren minstens 3 funderingsverstekken aangebracht. In de oostzijde ontbraken deze, wat duidt op de aanwezigheid van een kelder. Aan dezelfde zijde is de aanzet bewaard gebleven van een gewelf dat die kelder overdekte en op basis van de ontwerpplannen uit het midden van de 18de eeuw moet toebehoren aan de nieuwe kapittelzaal. Deze kamer was eerst door de vorige archeoloog gedeeltelijk vrijgelegd, maar daarna opnieuw volgestort en werd in de campagne van 1993 niet verder onderzocht. De westelijke pandgangmuur (fig. 10: 5 en 6), die de pandgang scheidt van de kloostertuin, is opgegraven over een lengte van ongeveer 23 m en is volledig uit baksteen opgebouwd. Door de 20ste-eeuwse begravingen in deze zone is de bewaringstoestand van deze muur veel slechter dan die van de oostelijke pandgangmuur, die diende als kerkhofpad in die periode en dank zij die functie veel hoger bewaard is. De muur is gemetst in kruisverband, bestaat eveneens uit verschillende funderingsverstekken en is op zijn hoogst bewaarde punt ca. 1,65 m breed. Een kleine 80 cm ten noorden van de aansluiting met de oostelijke beerkelder (fig. 10: E) is op deze fundering (fig. 10: 5) een tot 2,30 m (op de onderste rij bakstenen) brede, nieuwe muur opgetrokken (fig. 10: 6). Deze is op haar beurt overbouwd door de noordmuur van de oostelijke beerkelder (fig. 10: 7 en fig. 11). Er zijn dus duidelijk twee bouwfasen in het zuidelijk deel van de west-

25 Blijkens een tot nu toe onbekende bijlage van Memoriaal H, Rijksarchief Beveren, Abdij Ninove nr. 6, p. 2372.

26 Van De Perre 1985, 31-32.

27 *Ibidem*.

28 Van De Perre 1985, 32 en noot 12.

29 Rijksarchief Gent, Hollands Fonds, A 500 bis; Heverlee, Archief Parkabdij, Corpus VII 18, kastje 29, lias 3/83.

30 Walraevens 1985, 46.

muur van de oostelijk pandgang te onderscheiden: de muur (fig. 10: 5) die volledig en regelmatig in baksteen is opgebouwd en de muur (fig. 10: 6) die breder is opgetrokken met gebruik van gebroken bakstenen en natuurstenen herbruikmateriaal. Dit kwalitatief verschil in muurtechniek wijst zonder enige twijfel op een cesuur in de werkzaamheden aan de bouw van de oostvleugel. Wanneer we deze situatie vergelijken met de toestand van de kloostergebouwen op de kabinetskaart van Ferraris (C1), de enige iconografische bron waarover we beschikken die dateert uit de periode tussen de twee eerste bouwcampagnes, dan blijkt daaruit dat de volledige oostgevel reeds was opgetrokken tot tegen de abdijkerk. Als men nu redelijkerwijs aanneemt dat dezelfde cesuur zich bevindt in de oostmuur van de oostelijke classicistische pandgang, dan is duidelijk dat in de eerste bouwcampagne tussen 1761 en 1768 een korte stop in de bouwwerken moet plaats gehad hebben waarbij de nieuwe classicistische sacristie nog niet was afgewerkt. Het is daarom zeer verleidelijk om de afwerking van het zuidelijke deel van de oostvleugel te laten samenvallen met de bouw van de noordgevel.

Beide hoger vermelde muren (fig. 10: 5 en 6) vormen een pandgang die binnenwerks in fundering 4,25 m breed is. Tussen beide muren zijn de funderingsinsteken en gedeelten van het Romaanse grafveld nog bewaard, zodat, in tegenstelling tot wat het schilderij van Averbode (bron C3) aanduidt, het zeker is dat dit gedeelte van de oostelijke pandgang niet onderkelderd was.

4.2.2 De westvleugel

De bouw van de nieuwe westvleugel van de abdij, die het abtskwartier omvatte, werd aangevat tussen 1780 en 1783 op basis van de gecombineerde gegevens uit bovenvermelde goederenstaat en de kaart van Ferraris (C1).

Binnen de werkput is slechts de oostelijke muur van de pandgang aangesneden (fig. 10: 9) met ten oosten daarvan delen van een afwateringskanaal (fig. 10: 10 en 11). De oostmuur van de westelijke pandgang (fig. 10: 9), ong. 1,50 m breed en bewaard over een minimale lengte van 8,30 m, is opgebouwd uit bakstenen van het gewone formaat en natuursteenblokken, recuperatiemateriaal uit de afgebroken gotische gebouwen. De oostzijde bestaat uit een ruw gemetste fundering met een mengeling van baksteen en natuursteen, in hoofdzaak witte kalkzandsteen. De westzijde is nauwkeu-

11 Drie bouwfases in één hoek: muur 1 ligt onder muur 2, op haar beurt overbouwd door muur 3 (cf. fig. 10: muren 5, 6 en 7).

Three phases in a corner: wall 1 is the earliest, wall 3 the latest (compare to fig. 10: walls 1, 2 and 3).

rig afgewerkt met een fijne witte bepleisteringslaag op een recht bakstenen parement en maakte derhalve deel uit van de kelderverdieping van de abtstvleugel. Dit impliceert dat het grootste gedeelte van de westbouw van het gotische kloostercomplex verdwenen is bij de bouw van dit kwartier in XVIIIId.

De fragmentaire toestand van de goot, integraal opgebouwd uit baksteen, is te wijten aan de verstoringen van het 20ste-eeuwse kerkhof. Twee delen ervan werden blootgelegd, waarvan het noordelijke op de afgebroken tuinmuur van de noordelijke gotische pandgang rust. Het zuidelijke deel heeft een bewaarde maximale breedte van 1,25 m, en een bewaarde lengte van 2,60 m. De noordzuid-oriëntatie is zonder meer duidelijk, met afloop van het water naar het noorden. Zij draaide zeker af naar het westen en vormde zo het afwateringssysteem van (een gedeelte van) de abtstvleugel. Of ze ook gebouwd was om de afwatering van de zuidgevel te gaan verzorgen is wegens de povere graad van bewaring onduidelijk.

4.2.3 De zuidvleugel

De bouw van de zuidvleugel van het classicistische klooster en haar zuidelijke annexen

12 Ongevoegde bakstenen en open steiger-gaten in de zuidelijke pandgang (XVIII*d*).

One of the southern cloister walls with putlog holes and unjointed bricks (XVIII*d*).

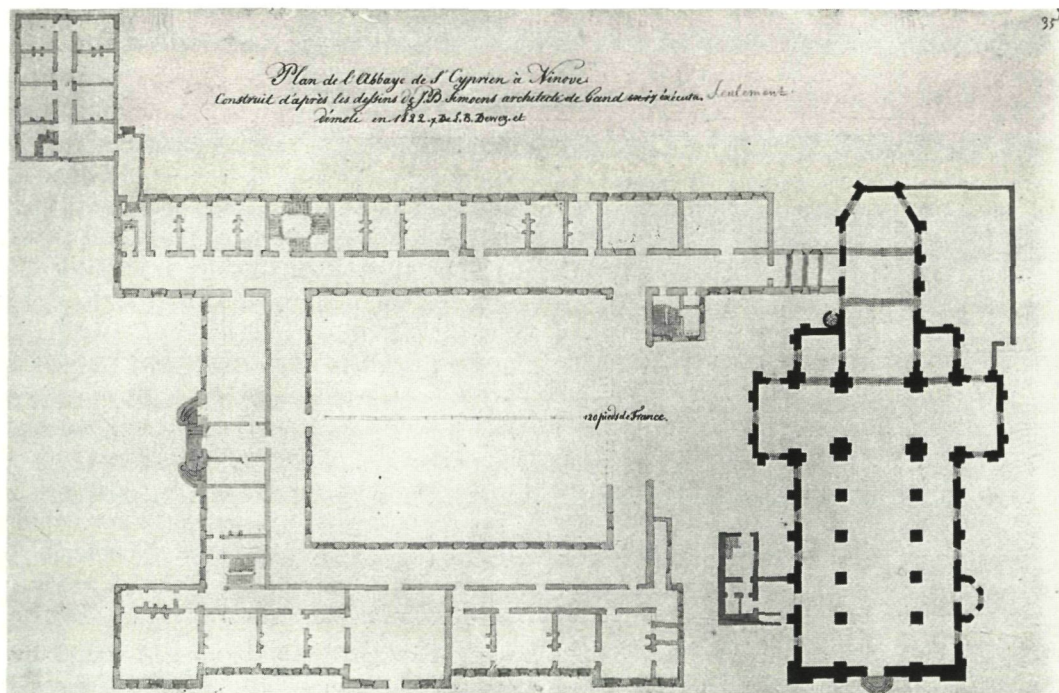
werd in de laatste bouwcampagne gedirigeerd. Het ontbreken van de zuidgevel op de tekeningen van Jh. De Cuncel (D7), J.B. Van Impe (D5) en op de prent van 1822/1823 (D2), maar vooral de in stippellijnen vervulde (funderings)muren op het zgn. afbraakplan (D1) suggereerden al dat de zuidgevel niet was afgewerkt toen de abdij in 1796 werd afgeschaft. Het archeologisch onderzoek bevestigt inderdaad die conclusies, met dien verstande dat de zuidgevel inderdaad onafgewerkt is gebleven maar er oorspronkelijk anders heeft uitgezien dan het afbraakplan ons doet geloven.

De noordmuur van de zuidelijke pandgang (fig. 10: 12) is vrijgelegd over een lengte van ruim 30 m en heeft in fundering een breedte tot 2,10 m. Deze loopt in één rechte lijn in oost-westelijke richting. Zoals bij de oostmuur van de abtswingel is de muur aan de tuinzijde ruw opgemetst in overwegend wit kalkzandstenen afbraakmateriaal, terwijl de zuidzijde afgewerkt is met een parement in baksteen. De funderingsinsteek van deze muur (fig. 10: 13) doorsnijdt de vulling van de funderingsleuf (fig. 10: 14) die bij de westmuur van de oostelijke pandgang hoort. Zoals te verwachten, was de noordmuur van de zuidelijke pandgang tegen en op het funderingsverstek van de westmuur van de oostelijke pandgang gemetst. Deze gegevens bevestigen de historisch getesteerde bouwevolutie. De zuidmuur van de zuidelijke pandgang (fig. 10: 15) is bewaard over een lengte van 30 m en een breedte van gemiddeld 1,60 m. Ongeveer 8,30 m ten westen van de aansluiting met de westmuur van de oostelijke pandgang, maakt de muur een knik noordwaarts, zodat de zuidelijke classi-

cistische pandgang verdeeld wordt in twee kamers (fig. 10: C), geaccentueerd door een uitbouw in baksteen ter hoogte van de knik. Het meest westelijke en grootste keldercompartiment is minimum 23 m lang en exact 4,50 m breed. Het oostelijke is 2,85 m breed en 7,65 m lang, exclusief de wigvormige toegang. Een doorgang met een breedte van 1,25 m is in de zuidelijke muur aanwezig. De functie van deze kelderruimtes is niet gekend, maar men mag allicht aan voorraadkamers denken.

De bakstenen van het parement van de zuidelijke pandgang zijn ongevoegd, slechts in de zuidmuur van het oostelijk keldercompartiment is er enig spoor van witsel op de muren. In de noordmuur zijn om en nabij de 2 m nog de uitsparingen bewaard van de steiger-gaten (fig. 12). Vaststellingen als deze bevestigen dat deze kloostervleugel nog in aanbouw was.

Helemaal ten zuiden, met een duidelijke bouwnaad aansluitend op het later gebouwde deel van de oostelijke pandgang, bevinden zich twee beerkelders tegen elkaar (fig. 10: E), oost-west georiënteerd. In de westelijke beerkelder is het noordelijk muurrestant (fig. 5: 2), dat deel uitmaakte van de 17de-eeuwse noodkapel, geïntegreerd in de beerputconstructie. De oriëntatie van deze muur wijkt lichtjes af van de algehele oriëntatie van de classicistische abdij. West-, oost- en zuidmuur daarentegen zijn perfect in lijn gemetst, zodat een licht trapeziumvormige kelderruimte ontstaat met een oppervlakte van nagenoeg 12m². De westelijke beerput bevat geen vloerlaag. De fundering van de muren bestaat uit een mengsel van natuurstenen afbraakmateriaal met een parement van baksteen aan de binnenzijde, met uitzondering van de geïntegreerde muur. Ten oosten daarvan bevindt zich een tweede kelder, die tegen de westmuur van de oostelijke pandgang is gebouwd. Noord-, west- en zuidmuur zijn in verband gemetst. De kelder heeft een oppervlakte van nagenoeg 11m². Een bouwnaad scheidt de noordmuur van de noodkapel van de noordmuur van de oostelijke beerput (fig. 10: 7) en een uitstekend muurfragment (fig. 10: 16). In de zuidmuur van de oostelijke beerkelder is een mangat (fig. 10: 17) uitgespaard van bijna 70 cm breed en 85 cm lang. Onderaan is een bakstenen vloertje aangebracht over gans de oppervlakte van het mangat. Zulk een constructie werd aangebracht om de beerkelders op eenvoudige wijze te legen. Het maakt tevens duidelijk dat de westelijke kelder via een overloopsysteem slechts diende om de overtollige vloeistof uit de oostelijke beerkelder op te vangen.

13 Plan D 1, het zgn. afbraakplan, opgemaakt rond 1822. (Copyright Universiteitsbibliotheek Gent, Kaarten en Plans Ninove). Map D 1, showing the convent buildings prior to demolition (1822).

De noordmuur van de oostelijke beerkelder en het uitstekend muurfragment (fig. 10: 7 en 16) zijn in verband gemetst, waarbij het muurfragment niet is afgewerkt. Nochtans verschijnt op het zgn. afbraakplan (D1) op deze plaats een gesloten kamer met trap. Oorspronkelijk was hier een traptoren gepland, met toegang tot de oostvleugel. De bouwnaden van zowel het trapfundament (fig. 10: 18) als de noordmuur van de oostelijke beerkelder (fig. 10: 7) wijzen erop dat men reeds in de eerste bouwcampagne van het architecturaal ontwerp is afgeweken, vermoedelijk omwille van het (tijdelijke) behoud van de voorlopige kapel onmiddellijk ten zuiden van het geplande trapgebouw.

Over de ontwerper van de classicistische abdij bestaat er in de literatuur nog onenigheid, hoewel men steeds meer neigt naar de opvatting dat het complex ontwerpen is door L.B. Dewez, die zelf slechts de oostvleugel zou gebouwd hebben, waarna J.B. Simoens de opdracht heeft overgenomen en noord- en westbouw heeft aangepast en uitgevoerd³¹. Deze hypothese steunt op drie elementen. Zo is volgens het zogenaamde afbraakplan (D1) het nieuwe convent opgericht naar plannen van L.B. Dewez en J.B. Simoens. Een andere bron is een rapport van 6 maart 1775 waaruit blijkt dat Dewez en Simoens een geschil hadden over de bouw van de abdij. Tenslotte verraadt de opstand van oost-, noord- en westgevel, zoals ze weergegeven is op de verschillende teke-

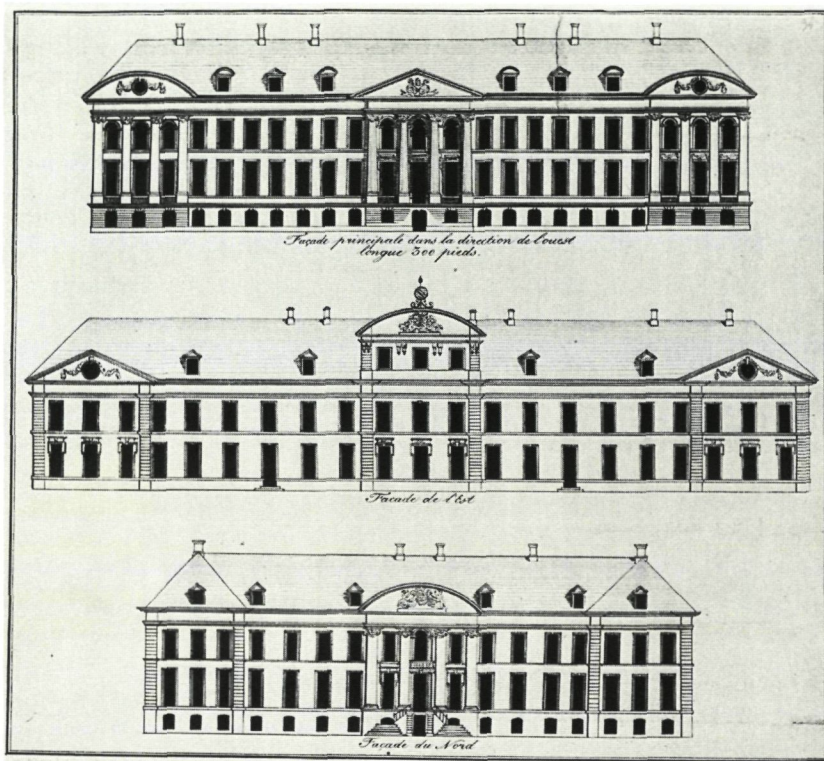
ningen van rond 1822/1823, twee verschillende "handen". De oostgevel wijkt met zijn zware hoofdbekroning sterk af van de andere gevels. Het archeologisch onderzoek bevestigt deze hypothese. De funderingsmuren van de oostvleugel, bijna volledig gemetst in baksteen zonder enig gebruik van afbraakmateriaal, vallen onmiddellijk op in vergelijking met de andere classicistische muren. Muren met dezelfde kenmerken (breed, zeer zorgvuldig met baksteen gemetst, verschillende verstekken en afwezigheid van afbraakmateriaal), met zekerheid toe te schrijven aan L.B. Dewez, werden teruggevonden bij de opgravingen van de abdij van Affligem³².

L.B. Dewez staat vooral bekend als architect van abdijen in de tweede helft van de 18de eeuw. Tussen 1754 en 1758 verbleef hij in landen rond de Middellandse Zee om antieke bouwwerken te bestuderen in functie van zijn classicistische stijl. In 1760 verhuisde hij naar Brussel. Tijdens de bouw van het kasteel te Seneffe, dat in 1760 werd opgeleverd, moet hij aangezocht zijn door abt Van der Eecken (1754-1783) voor de bouw van het klooster in Ninove. Abt Van der Eecken kan inderdaad die bouwwerf bezocht hebben, vooral als men de bedenking maakt dat de proosdij van Renisart, waar de abten van Ninove op 3 mei (verjaardag van de kapel- en altaarwijdingen aldaar) wel eens pontificaal celebreeerden, er vlakbij ligt. De oostvleugel van de abdij, waaraan reeds in 1761 werd begonnen, moet dan ook

31 Walraevens 1985, 47.

32 Mededeling van S. Van Bellingen, waarvoor dank.

14 Tekening van de oostgevel en onafgewerkte zuidgevel (D 5) door Van Impe, in 1822.

Drawing of the eastern facade and the unfinished southern wing (D 5) by Van Impe in 1822.

beschouwd worden als het eerste classicistische abdijgebouw van zijn hand in onze contreien. Wie de werf na J.B. Simoens geleid heeft (1715-1779), is niet geweten.

5 De nadagen van de abdij: van 1796 tot nu

De Franse bezetting tot 1813 verhinderde de verdere ontwikkeling van de meeste kloosters, inclusief dat van Ninove. Op 14 novem-

ber 1810 besloten de drie overgebleven witheren de abdijkerk gratis af te staan aan de stad, samen met enkele gebouwen aan de noordwestelijke zijde van de kerk, waaronder de oude kloostertoren die nog door abt David was heropgebouwd. De overeenkomst tussen de stad en de witheren werd op 22 april 1812 door keizerlijk decreet geofficialiseerd. De kerk werd in 1812/1813 aangepast aan de noden van de parochiediensten³³. Dit decreet was tevens de voorbode van de afbraak van de oude parochiekerk tussen 1816 en 1828. Enkele kleine restauraties niet te na gesproken³⁴, is de voormalige abdijkerk vrij gaaf tot ons gekomen. Slechts de monumentale oosttoren, ten dele opgebouwd uit herbruikt materiaal van de oude parochiekerk, behoort niet tot de oude abdij en werd opgetrokken in de eerste helft van de 19de eeuw door architect Roelandt³⁵.

De classicistische abdijgebouwen werden op 15 januari 1822 verkocht aan een zekere Van Zuylen³⁶. In datzelfde jaar trof een brand nog deze gebouwen, zodat de afbraak ervan in 1822/1823 werd bespoedigd. Slechts de infirmerie, die min of meer los stond van het eigenlijke klooster, werd niet afgebroken. Het gebouw bleef bestaan en heeft nu een residentiële functie. Ook de 17de-eeuwse Veldpoort of Sint-Corneliuspoort staat nog recht, evenals gedeelten van de 17de-eeuwse Voorpoort, waarin later kleine woningen zijn geïntegreerd. Van de nutsgebouwen hebben slechts de watermolen en een klein gedeelte van het neerhof de afbraak van het kloostercomplex overleefd. Ook de noordelijke muur van het beluik (opgetrokken in 1752) bleef bewaard, evenals gedeelten van de polygonale muur rond de (wind)molenberg.

SUMMARY

The Norbertine Abbey of Ninove (prov. of East Flanders). Interim Report

Ninove, a small town near the eastern border of the province of East Flanders, originated on the left bank of the Dender, affluent to the Scheldt, and is mentioned as early as 822 AD. The nucleus of the town was a D-shaped stronghold positioned against the Molenbeek. In 1056 it was conquered by Boudewijn V, count of Flanders. In the late 11th or early 12th century a motte with bailey was built on the right bank of the Dender, close to the border with Brabant. The third major element

in the early history of Ninove was the foundation of a Norbertine abbey in 1137, which moved to the north of the town in 1157 (fig. 2). Abandoned in 1796, it was demolished in 1823.

Excavations at the Norbertine site at Ninove were taken over by the I.A.P. in June 1993; the former leading archaeologist had proceeded in an irresponsible manner: plans or records were hardly available, only one composite plan (1:100) survived and did not reach the standards set by the I.A.P.

Historical studies of the site benefited from the abundance of sources in writing and draw-

33 Dhanens 1980, 13.

34 Dhanens 1980, 16 geeft een beknopt overzicht voor de 19de en 20ste eeuw.

35 Voor een bouwhistorisch overzicht, cf. Vande Winkel 1989 en Dhanens 1980.

36 Van Der Speeten 1985, 38.

ing. Three phases were identified, marked by three major building campaigns.

Excavations yielded little information on the first Romanesque phase (1157-XIVd/XVa). Only part of the early graveyard was uncovered, with about 40 graves that survived later construction work. Not even a single trace of the first Romanesque church was discovered.

The second building campaign (XIVd, XVa-1761) is more evident (fig. 4). Walls in white and greenish sandy stone, comprising smaller quantities of Tournai limestone and a few bricks mark this phase (fig. 6). Parts of the cloister, sacristy and chapter house could be plotted. Some minor changes from the 16th century were noted (closure of door in the chapter house, repair of the cloister buttresses). More fundamental alterations were caused by the demolition of the first church in 1623 and the subsequent planning of a new one. Fund shortages for more than 70 years kept the monks from finishing the project. Meanwhile, in 1636-1638, a smaller chapel was built to enable the monks to conduct the necessary choral services. The site organisation was hardly touched, the new chapel being implanted on the former northern choir of the Romanesque church. At the southwestern edge of the *antiqua sacristia*, close to the new chapel, a toilet was installed at about the same time (fig. 5). Unfortunately, building activities in the late 18th century demolish-

ed most of the northern chapel wall. Its southern side was partly integrated in the northern transept wall of the baroque church. Prior to the rather drastic restoration of the outer walls of the church in the late seventies and early eighties, features of this chapel (traces of windows and a sloping roof line) were still evident (fig. 9).

The building of the baroque church started in 1640 and it was used from 1723 onwards. Originally designed as a Gothic church, it evolved to an outstanding example of baroque architecture. As such it symbolises the transition from the medieval to the classical abbey (1761-1796) (fig. 10).

Construction work on the new buildings started in 1761. Three subsequent campaigns are reconstructed by iconographic and historical sources: 1761-1768, 1780-1783 and 1790-1796. The earliest (eastern) wing differs from the other walls and can positively be ascribed to L.B. Dewez, constituting his first monastic building project in our country. In the same early campaign the northern wing was erected. The western wing includes the abbot's quarters, of which only part of the eastern cloister wall was dug up. The uncompleted southern wing consisted of two cellars, two cesspools and a stairwell. The excavation revealed that plans made up shortly before the demolition of the abbey in 1823 (fig. 13), are more inaccurate than hitherto assumed.

BIBLIOGRAFIE

CALLEBAUT D. 1983: De topografische groei van Aalst of hoe een Zelfhof een gebastioneerde stad werd. In: *Miscellanea archaeologica in honorem H. Roosens*, Archaeologia Belgica 255, Brussel, 227-249.

CHRONICON BALDUINI NINOVIENSIS, uitg. DE SMET J.-J. In: *Corpus chronicorum Flandriae* 2, Brussel 1841, 581-746.

DE MEULEMEESTER J. 1990: Karolingische castra en stadsontwikkeling: enkele archeotopografische suggesties. In: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden*, Historische uitgaven 83, 117-149.

DHANENS E. 1980: *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Ninove*, Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen XI, Gent.

MERSCH G. & WAUTHOZ-GLADE J. 1980:

Abbaye de Ninove, Monasticon belge 7. Province de Flandre orientale 3, Liège.

SANDERUS A. 1644: *Flandria Illustrata* II, Gent.

VAN DE PERRE D. 1985: De bouw van de huidige kerk, 1623-1723. Van gotiek tot barok, een moeizame evolutie. In: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 24-39.

VAN DE PERRE D. 1985a: De relatie tussen parochie en abdij te Ninove, *Het Land van Aalst* 37, 154-167.

VAN DE PERRE D. 1989: De begraafplaatsen van de Ninoofse abten. In: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 77-84.

VANDERMEERSCH P. C. 1850: *Inventaire des Cartes et Plans*, Gent.

- VAN DER SPEETEN J. 1985: Een laatste bloei in de maalstroom der politieke gebeurtenissen (1754-1796/1822). In: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 30-38.
- VANDE WINKEL G. 1985: Stichting en eerste bloei (1137-1300). In: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 5-13.
- VANDE WINKEL G. 1985a: De middeleeuwse premonstratenzerkerk van Ninove (1157-1623). In: *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 14-23.
- VANDE WINKEL G. 1989: De bouw van de kerktoren te Ninove (1819-1844) en de bijdrage van architect Louis Roelandt. In: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 107-118.
- VAN GASSEN H. 1948: *Geschiedenis van Ninove I*, Ninove.
- VAN GASSEN H. 1959: *Geschiedenis van Ninove II*, Ninove.
- WALRAEVENS I. 1985: De Classicistische abdijgebouwen. In: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 46-48.
- W(ALRAEVENS) I. 1985a: Beschrijving van het 'plan de l'Abbaye de St. Cyprien à Ninove'. In: *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove*, tentoonstellingscatalogus, Ninove, 29.